

ZAKŁAD ANTROPOLOGII PAN

Zakład Antropologii PAN powołany został Uchwałą nr 121 Sekretariatu Naukowego Prezydium PAN 30 grudnia 1952. Jest historycznie powiązany z dawniej istniejącymi instytucjami antropologicznymi. W 1905 r. powstała Pracownia Antropologiczna przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie zorganizowana przez Kazimierza Stołyhwę. Pracownię tę w 1911 r. przeniesiono do Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. W 1920 r. przekształcono ją w Instytut Nauk Antropologicznych tego towarzystwa, który istniał do 1939 r. Do 1934 r. kierownikiem tej placówki był jej założyciel, K. Stołyhwo, a od 1934 r. Jan Mydlarski. Po 1945 r. Instytut Nauk Antropologicznych nie został reaktywowany. Zachowane zbiory instytutu przechowywane były w Warszawie pod opieką ks. prof. Bolesława Rosińskiego do 1952 r., po czym przewieziono je do Wrocławia, do powstającego pod kierunkiem J. Mydlarskiego Zakładu Antropologii PAN. We Wrocławiu w tym czasie istniała już Katedra Antropologii Uniwersytetu Wrocławskiego – także pod kierunkiem prof. Mydlarskiego, był on więc postacią łączącą wszystkie wymienione instytucje.

Założyciel zakładu prof. J. Mydlarski (1892–1956) kierował nim od 1953 r. do śmierci w 1956 r. Miał wówczas na koncie znaczące osiągnięcia naukowe (z l. 1919–1939) o randze międzynarodowej. Należy wymienić przynajmniej dwa z nich. W 1921 r. rozpoczął swoją najbardziej znaną i najgłośniejszą pracę, którą potem prowadził i uzupełniał przez 18 lat (do 1939 r.), a mianowicie „Wojskowe Zdjęcie Antropologiczne Polski”. Spore fragmenty z ocalałej po II wojnie światowej części tego zdjęcia do dziś przechowywane są w zakładzie. Oprócz cech kefalometrycznych, somatometrycznych, demograficznych i fizjologicznych, zdjęcie wojskowe zawiera cechy serologiczne. W dziedzinie seroantropologii Mydlarski współpracował wówczas ściśle z Ludwikiem Hirszfoldem. „Wojskowe zdjęcie” Mydlarskiego, a zwłaszcza jego część serologiczna, jest powszechnie znane i cytowane do dziś w kraju i za granicą, a szczególnie w USA, gdzie oceniane jest jako przedsięwzięcie na niespotykaną skalę, realizujące w sposób wzorcowy i najpełniejszy idee i koncepcje seroantropologiczne L. Hirszfelda. Niepodważalny jest wkład Mydlarskiego w dziedzinę nauk o kulturze fizycznej. Efektem wszechstronnych badań w tym zakresie był powszechnie znany, nowatorski i pierwszy w historii *Miernik sprawności fizycznej dla młodzieży szkolnej* (1935). Spośród powojennego dorobku Mydlarskiego należy wymienić *Mechanizm ewolucji w odniesieniu do filogenezy człowieka* (1946–1947) oraz *Mapę antropologiczną ludności Karpat* (1947). Bogate w dokonania były także lata działalności Mydlarskiego związane z Zakładem Antropologii PAN. Był m.in. współautorem pierwszej polskiej rekonstrukcji głowy pitekanropa (*Homo*

erectus). Pod koniec pracy w zakładzie Mydlarski zaplanował przedsięwzięcie, zakrojone na szeroką skalę, a mianowicie pierwsze antropometryczne zdjęcie ludności Polski dla celów normalizacji. Materiały zgromadzone w trakcie jego realizacji stały się podstawą bardzo wielu publikacji (artykuły, monografie, prace na stopnie naukowe) i do dziś służą do porównań w badaniach przebiegu zmian sekularnych w populacji polskiej. Zakład Antropologii PAN rozpoczął więc działalność naukową pod kierunkiem uczonego wielkiej miary, najwybitniejszego ucznia Jana Czekanowskiego, twórcy polskiej (lwowskiej) Syntetycznej Szkoły Antropologicznej. Ogólnie rzecz biorąc, w zakładzie w owym okresie dominowały zagadnienia z zakresu antropologii etnogenetycznej, filogenetycznej i morfologicznej, wykonywano rekonstrukcje kopalnych form ludzkich oraz rozpoczęto realizację wspomnianego pierwszego antropometrycznego zdjęcia Polski.

Gdy prof. dr Adam Wanke (1906–1971), także uczeń szkoły J. Czekanowskiego, obejmował kierownictwo zakładu (1956–1965), był już znanym w kraju i za granicą twórcą dwóch metod matematycznych, które znalazły zastosowanie w wielu dziedzinach nauki, także poza antropologią (metoda stochastycznej korelacji wielorakiej, zwana metodą „kostkową”, oraz metoda punktów odniesienia, zwana także aproksymacją Wankego). W tym okresie zaznaczyła się intensyfikacja badań nad zmiennością i dziedziczeniem cech antroposkopowych dla potrzeb dochodzenia ojcostwa, a w 1959 r. powstała Pracownia Ekspertyz Sądowych. Zaczęto stopniowo odchodzić od typologii antropologicznej i od tzw. myślenia typologicznego na rzecz myślenia populacyjnego, do czego w znacznym stopniu przyczyniły się ówczesne publikacje prof. Tadeusza Bielickiego. Zapoczątkowano badania nad rozwojem ontogenetycznym dzieci i młodzieży, najpierw przekrojowe, a następnie longitudinalne. W 1961 r. rozpoczęto gromadzenie materiału ciągłego, dotyczącego rozwoju młodzieży w okresie pokwitania, znanego do dziś szeroko w świecie pod nazwą „Wrocław Growth Study”. Był on podstawą dużej liczby publikacji dotyczących prawidłowości przebiegu i tempa wzrastania i dojrzewania w okresie pokwitania. Te nowe kierunki badań nabrały większego rozmachu, gdy w 1964 r. prof. A. Wanke został przewodniczącym Polskiej Sekcji Przystosowalności Człowieka (w Komitecie Narodowym Międzynarodowego Programu Biologicznego).

W l. 1965–1969 zakładem kierowała prof. dr Halina Milićerowa (1907–1995). W tym okresie nastąpiły dalsze istotne zmiany w profilu badawczym zakładu, zaczęły rozwijać się nowe kierunki badań. Zrealizowano drugie zdjęcie antropologiczne ludności Polski (1966–1969), podczas którego

przebadano wiele tysięcy dziewcząt i chłopców w wieku 7–18 lat. Z inicjatywy prof. H. Milicerowej w 1967 r. rozpoczęto longitudinalne, genetyczne badania bliźniąt wrocławskich. Było to imponujące przedsięwzięcie naukowe, do dziś znane w świecie pod nazwą „Wrocław Twin Study”. Zgromadzony materiał o bliźniątach stał się w późniejszych latach podstawą wielu publikacji dotyczących m.in. genetycznych i środowiskowych uwarunkowań przebiegu i tempa wzrastania i dojrzewania młodzieży w okresie pokwitania. Nowatorska praca prof. H. Milicerowej *Wiek menarchy dziewcząt wrocławskich w 1966 r. w świetle czynników środowiska zewnętrznego* (1968) była kolejnym punktem zwrotnym w rozwoju nowych kierunków badań. Autorka uwzględniła strukturę społeczną mieszkańców Wrocławia dla wykrycia zależności tempa rozwoju dziewcząt od czynników społeczno-kulturowych. Idee zawarte w tej pracy były jedną z inspiracji późniejszych prac zakładu, dotyczących problemów stratyfikacji społecznej. W tymże okresie zaczęto rozwijać badania w dziedzinie ergonomii (m.in. standaryzacja niektórych stanowisk pracy). Pod koniec omawianego okresu powstała znana praca prof. T. Bielickiego *Niektóre związki zwrotne w procesie ewolucji Hominidae* (1969), do dziś cytowana.

Prof. dr hab. T. Bielicki był kierownikiem, a następnie dyrektorem zakładu w l. 1970–2001. Pełnię osiągnęły wówczas longitudinalne badania wrocławskiej młodzieży szkolnej, bliźniąt wrocławskich oraz genetyczne badania rodzin i badania poborowych prowadzone systematycznie na dużą skalę od 40 lat, będące m.in. podstawą analiz rozwarstwienia społecznego ludności Polski. Zrealizowano trzecie zdjęcie antropologiczne ludności Polski oraz badania ludności Wrocławia we współpracy z Dolmedem (jako podstawa oceny m.in. kondycji biologicznej populacji w wieku aktywności zawodowej w zależności od czynników społeczno-środowiskowych) i wiele innych. W tym okresie podsumowano wyniki wieloletnich badań w niektórych dziedzinach. Wyniki genetycznych badań rodzin ujęto syntetycznie w książce Z. Szczotkowej *Antropologia w dochodzeniu ojcostwa* (Warszawa 1985), a wyniki badań rozwojowych bliźniąt podsumowano w *Bliźniętach wrocławskich*, t. I, 1988 i t. II, 1995 (oba tomy pod red. P. Bergmana). Z inspiracji prof. T. Bielickiego z większą intensywnością zaczęto rozwijać badania z zakresu antropologii społecznej. Problematyka badawcza Zakładu Antropologii PAN miała już wówczas w pełni charakter interdyscyplinarny, lokując się na styku trzech obszarów nauki: biologii człowieka (antropologia), nauk medycznych (epidemiologia) i nauk społecznych (socjologia

i demografia). Od ponad 20 lat główną specjalnością zakładu stały się więc analizy biologicznych i demograficznych przejawów i skutków rozwarstwienia społecznego ludności Polski i zmian tego rozwarstwienia w czasie, analizy przemian sekularnych zależnych od poziomu życia danych grup społecznych, jak również analizy wskaźników dobrostanu biologicznego współczesnej populacji Polski w różnych fazach ontogenezy. Stan biologiczny populacji polskiej monitorowany jest przez badania okresowe rozwoju fizycznego dzieci i młodzieży, kondycji biologicznej osób w wieku aktywności zawodowej, nasilenia przedwczesnej umieralności. Ważnym aspektem tego kierunku badań jest społeczne zróżnicowanie w nasileniu występowania otyłości wśród ludności dorosłej. Kontynuowano także prace wdrożeniowe, których efektem w 2001 r. był *Atlas miar człowieka* (wśród współautorów dwie osoby z zakładu) – kompendium aktualnych, wyselekcjonowanych informacji użytecznych w projektowaniu stanowisk pracy, zawierające dane antropometryczne i biomechaniczne oraz parametry przestrzeni pracy i wymiary bezpieczeństwa. Publikacja nagrodzona została przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej Nagrodą II st. w Ogólnopolskim Konkursie Poprawy Warunków Pracy.

Od 2002 r. dyrektorem zakładu jest prof. dr hab. Paweł Bergman. Kontynuowane są dotychczasowe kierunki badań. Zakład przygotowuje się też do intensywnych badań procesu starzenia się, do poszerzenia badań nad otyłością za pomocą bioelektrycznej metody impedancji oraz do zwiększenia zakresu badań dotyczących biologii populacji szkieletowych, zwłaszcza w aspekcie paleopatologii.

Zakład wydawał dwa czasopisma: „Materiały i Prace Antropologiczne” w l. 1953–1990 (111 tomów), „Studies in Physical Anthropology” w l. 1975–1990 (10 tomów). Od 1980 r. ukazują się „Monografie Zakładu Antropologii PAN” (24 tomy), obecnie pod red. P. Bergmana.

Najnowszym osiągnięciem Zakładu Antropologii PAN – wspólnym z Katedrą Antropologii UW – jest zorganizowanie i uruchomienie w 2002 r. Muzeum Człowieka, które cieszy się dużym powodzeniem we Wrocławiu.

Bibliografia

1. Polska Akademia Nauk, *Sprawozdanie 2002*, Biuro Informacji Naukowej i Promocji PAN, Warszawa 2003, s. 83.
2. Polska Akademia Nauk 1952–2002, *Placówki i Komitety*, Warszawa 2002, s. 110.

Paweł Bergman